

Міністерства освіти і науки України, яке діє на базі технічного університету імені Юрія Кондратюка. Академік веде активну громадську діяльність. За надзвичайно плідний творчий шлях вченого, організатора вищої освіти в регіоні, керівника найпотужнішого технічного університету Полтавщини його неодноразово обирали до різного рівня державних органів самоврядування – обласної, міської, районних у місті рад.

Олександр Григорович Онищенко продовжує активно працювати радником ректора, завідувачем кафедри будівельних машин та обладнання, науковим керівником галузевої лабораторії, головою Полтавського відділення Північно-Східного наукового центру НАН України, депутатом Полтавської міської ради.

Таким чином, творчі здобутки О.Г.Онищенка можуть бути дієвим теоретичним і практичними підґрунтям у процесі розбудови самостійної незалежної України, розвитку та зміцненню її науки, втілення винаходів у практичній діяльності, формуванні наукової думки та розвитку творчого мислення у молоді, втіленні творчих живих процесів в освітню діяльність, а також служити прикладом мудрого та чуйного керівника, який орієнтується в суспільно-політичній та освітньо-педагогічній ситуації держави.

¹ Українська радянська енциклопедія. Т.11. Кн.1. – 2-е вид. Головна редакція Української радянської енциклопедії. – К., 1984. – С. 154.

² Олександр Григорович Онищенко: Бібліографія до 70-річчя / Упорядн.: В.О.Орлов, І.О. Іваницька, Н.К. Кочерга, В.О. Сидоренко. – Полтава, 2004. – С. 5.

Олександр Васенко (Переяслав-Хмельницький)

Життєвий і творчий шлях М.М. Щербака в контексті розгляду історії повсякденності

На сучасному етапі розвитку України істориками науки по-новому вивчається минуле українського народу, основою чого є оновлена методологічна основа, вільна від будь-яких ідеологічних догм, що дає змогу об'єктивно аналізувати життя та творчість визначних українців. На сьогодні це природно, адже важливим завданням є переосмислення ролі особи в історії та вивчення творчих здобутків неординарних особистостей. Звісно, це дозволяє не лише відродити забуті імена, але й визначити для кожного з них належне місце в історії України, в боротьбі за її незалежність і державність. Саме у вирішенні даної проблематики і проявляється актуальність використання такого напряму історичного дослідження як історія повсякденності. Це напрям людинознавчої історії, що дозволяє точніше і глибше зрозуміти сутність і внесок тієї чи іншої особи в розвиток нашої держави.

У роботі ми спробували виокремити важливі віхи життєвого шляху одного з визначних наших співвітчизників – Миколи Миколайовича Щербака, звернути увагу на основні етапи його життя і детальніше розглянути ті з них, які кардинально вплинули на формування його як науковця – біолога, фахівця музейної справи, знаного у світі діяча.

Життєвий і творчий шлях знаного вітчизняного науковця не був предметом вивчення окремого дослідження. Фрагментарні відомості з цього питання можна знайти у декількох статтях авторів Т. Котенка та В. Зуя^{1,2}.

М.М. Щербак народився 31 жовтня 1927 р. в Києві у сім'ї інженера-військовослужбовця Щербака Миколи Павловича та Офелії Домініківни. У нього був брат – Юрій³. Микола з дитячих років мав нахил до збирання колекцій жуків, метеликів, ящірок, птахів, яких знаходив в околицях Києва. Як згадував Микола Миколайович, незабутні враження на нього, як майбутнього натураліста, справили рибки, що плавали в цементованому басейні в Софіївському парку. Усе наступне життя вченого постійно було пов'язане з природою.

Початком наукової діяльності Миколи Миколайовича стало збирання мінералів, які він добував з бруківки, колекціонування ящірок, котрі спочатку фіксував у денатураті, що використовувався для розпалювання примусів, а потім в аптечному формаліні. Мабуть, саме з цього періоду і виникла мрія про створення музею, який би ввібрав все те, що цікавило його на той час. «В ті роки мене вабило все природознавство, як натуралістів XVIII століття і ботаніка, і зоологія, останній я почав віддавати перевагу пізніше, але й тут мої інтереси змінювались:

риби, птахи, нарешті рептилії. Я з великим задоволенням пішов до гуртка юннатів у Ботанічному саду: досі мене хвилює специфічний запах вологого повітря в оранжереях, яскрава зелень чудернацьких рослин. Пам'ять про це – кімнатна теплиця, що прикрашає мій кабінет»⁴, – згадував науковець.

Захоплення молодого вченого не лишилися непоміченими – у 1940 році він разом з іншими був учасником ВДНГ СРСР у павільйоні юних натуралістів. Досягнуті результати Микола Миколайович у справі акліматизації рису були належним чином оцінені. Про це було опубліковано нарис у журналі «Колгоспник України», обкладинка якого містила портрет юного натураліста⁵. Ця стаття та фотографія на обкладинці зіграла вирішальну роль у подальшому становленні М.М. Щербака як вченого-біолога.

Ще одним періодом у становленні Миколи Миколайовича, майбутнього дослідника природи, була Велика Вітчизняна війна. Перебуваючи в евакуації на сході в Заволжі, Микола Миколайович не полишає навчання, а навпаки, займається збиранням книг, особливо ретельно він ставиться до книг з зоології: «Досі бережу том про птахів Брема. Брошурки з написом «З особистої бібліотеки М.М. Щербака», книгу Кейзерлінга про збирання та консервування тварин. У районній бібліотеці я знайшов чудову книгу Промтова «Птахи в природі». Я ретельно переписував визначальні таблиці, і вперше дістав можливість точно визначати, який де вид»⁶. Всі натуралістичні спостереження він фіксує в щоденнику, особливу увагу в якому надає птахам. Нажаль, ці перші наукові кроки майбутнього вченого були втрачені у 1948 році під час арешту.

За наполяганням батьків у 1944 р. М.М. Щербак вступив до Київського політехнічного інституту. Та потяг до біології був сильнішим і у 1945 р., при активному сприянні відомого зоолога, професора Київського держуніверситету В.М. Артобольовського М.М. Щербак, був переведений на перший курс біологічного факультету КДУ. Тут юнак відразу ж включився у науково-дослідну діяльність. Так, вже влітку 1946 р. він, разом із студентом 5-го курсу, згодом відомим ентомологом В.М. Єрмоленком, брав участь у великій експедиції Західною Україною, у 1947 р. на студентській науковій конференції виступив з доповіддю про біологію крячків Середнього Дніпра⁷.

Цей епізод зміни свого життя сам Микола Миколайович згадує так: «У 1945 році я таємно від батьків вирішив перейти вчитися в університет. Це виявилось дуже складною справою, такі переходи були формально заборонені. Виручило неписане правило – «як війняток». Перший етап – це дозвіл на звільнення з політехнічного інституту»⁸. У цьому йому допоміг гідробіолог Юрій Марковський, який разом з Миколою Миколайовичем відвідував мисливський клуб. Слід зауважити, що пристрасть Миколи Миколайовича до полювання відіграла величезну роль у його становленні як науковця і фахівця – натураліста, адже крім колекційного матеріалу, який він міг зібрати, він знайомився з людьми, що допомагали йому у його подальшому житті.

Далі Микола Миколайович звернувся до голови комітету в справах вищої школи Сергія Максимовича Бухала. Вагомий внесок у житті Миколи Миколайовича зіграла фотографія в журналі «Колгоспник України», яка зворушила Сергія Максимовича і М.М. Щербак дозволили перехід, як виняток. «Перейти в університет мені вдалося завдяки професорові Артболевському. Познайомився я з Володимиром Михайловичем Артболевським уже після повернення з евакуації в Київ. У той час я захоплювався птахами, і це привело мене на кафедру зоології, якою він завідував»⁹, зазначав науковець. Ось так Микола Миколайович перейшов до КДУ, все чим захоплювався в житті, зіграло вирішальну роль у його подальшій діяльності.

Проте, після закінчення III курсу вдалий початок життєвого шляху був раптово перерваний арештом, а 28 серпня 1948 р. 20-річний студент був засуджений за «участь в банді українських буржуазних націоналістів», членом якої він, насправді не був¹⁰. У нелегкі для Щербака М.М. роки його врятувала молодість і співчуття лікаря – у тюремному лазареті не вистачало робочих рук і його взяли медичним братом. Тут він закінчив фельдшерські курси і почав працювати у відділенні сухот. Оскільки в'язень умів малювати, то готував для лікаря ілюстрації, креслив діаграми, вів статистичний облік (хто в якому віці хворіє, соціальний стан, стать, національність, форма сухот).

У 1953 році, провівши шість з половиною років у сталінських таборах, Микола Миколайович вийшов на волю. Грудневими днями 1954 року повернувся до Києва і намагався самотужки поновити навчання в університеті. Велику допомогу у вирішенні цих намагань зробив Павло Григорович Тичина, який домігся аж у Москві дозвіл на поновлення¹¹. Історична справедливість відносно

цих подій у житті Миколи Миколайовича настала лише у 1992 році, коли його було реабілітовано¹². 1955–1957 рр. стали періодом навчання М.М. Щербак у Київському університеті¹³.

Після закінчення у 1957 році навчального закладу протягом року не міг влаштуватися на постійну роботу за фахом і лише у 1958 р. був прийнятий у відділ відомого орнітолога М.А. Воїнственського лаборантом. З тих пір і до останніх днів життя, тобто 40 років, Микола Миколайович працював у будівлі за адресою вул. Леніна, 15 (тепер – вул. Богдана Хмельницького) – в Інституті зоології і Центральному науково-природознавчому музеї (ЦНПМ) Академії наук України. Того ж року проходила експедиція на Західний Тянь-Шань, куди потрапив і Микола Миколайович Щербак. З того часу він регулярно і щорічно досліджує фауну Карпат, Криму, Кавказу, Середньої та Центральної Азії, Сибіру й Далекого Сходу¹⁴.

Потяг до науки сприяв тому, що у 1959–1962 рр. М.М. Щербак навчався у аспірантурі у М.А. Воїнственського¹⁵. У 1963 р. в Ленінградському державному університеті захистив кандидатську дисертацію на тему «Герпетофауна Криму і її зоогеографічний аналіз (Herpetologia Taurica)», у 1971 р. в Інституті зоології АН УРСР – докторську дисертацію на тему «Ящірки роду *Eumias* Палеарктики (систематика, екологія, філогенія)». З 1965 р. і до кінця життя завідував зоологічним музеєм, який спочатку був на правах відділу Інституту зоології (відділ систематики хребетних і зоомузей), а в 1996 р. став самостійною структурною одиницею Центрального (нині Національного) науково-природознавчого музею НАН України. У 1982 р. М.М. Щербак отримав звання професора, у 1992 р. був обраний членом-кореспондентом НАН України за фахом «зоологія хребетних»¹⁶.

По завершенню польових досліджень в Криму після 1962 року, Україна як територія бідніша і краще вивчена за герпетофауною, в порівнянні з Середньою Азією, почала меншою мірою цікавити Миколу Миколайовича Щербак. Тому не дивно, що більшість наукових відкриттів Миколою Миколайовичем зроблено саме в середній Азії. Але все ж варто відмітити низку великих експедицій теренами нашої країни: 1982 р. – східними областями республіки, 1979 і 1983 рр. – тривалі експедиції Карпатами, адже в герпетологічному відношенні вони, разом з Кримом, є найцікавішими районами. Тому в дослідженні території України вчений найбільше уваги приділив саме цим районам¹⁷.

Отже, досягнення визначних результатів у галузі природничих наук України у ХХ столітті пов'язано і з ім'ям Миколи Миколайовича Щербак – невтомного дослідника, мандрівника, ентузіаста музейної справи, автора численних наукових і науково-популярних книг, людини з активною життєвою позицією, зробила вагомий внесок у біологічну науку нашої держави.

¹ Зуй В. Людина 1997 року / В. Зуй // Рідна природа. – 1998. – №1–3. – С. 23–24.

² Котенко Т.И. Н.Н. Щербак / Т.И. Котенко // Весник зоології. – 2002. – №5. – Т. 36. – С. 21–27.

³ Архів Національного Науково-природничого музею. – Особова справа члена-кореспондента НАН України М.М. Щербак. – Оп. №1. – Спр. №68. – Арк. 200–201.

⁴ Щербак М. Про пережите / М. Щербак // Україна. Наука і культура. Щорічник. – Вип. 32. – 2004. – С. 216–273.

⁵ Там само.

⁶ Там само.

⁷ Розвиток науки в Українській РСР за 40 років. – К.: Вид-тво АН УРСР, 1957. – 283 с.

⁸ Щербак М. Про пережите / М. Щербак // Україна. Наука і культура. Щорічник. – Вип. 32. – 2004. – С. 216–273.

⁹ Там само.

¹⁰ Маркевич О.П. Щербак Микола Миколайович, Шарпило Віктор Петрович / О.П. Маркевич // Вісник академії наук Української РСР. – 1978. – 6 червня.

¹¹ Там само.

¹² Зуй В. Людина 1997 року / В. Зуй // Рідна природа. – 1998. – №1–3. – С. 23–24.

¹³ Архів Національного Науково-природничого музею. – Особова справа члена-кореспондента НАН України М.М. Щербак. – Оп. №1. – Спр. №68. – Арк. 193–198.

¹⁴ Там само. – Арк. 200–201.

¹⁵ Там само. – Арк. 193–198.

¹⁶ Мазурмович Б.М. Выдающиеся отечественные зоологи: Пособие для учителей / Мазурмович Б.М. – М.-Л.: Учпедгиз, 1960. – 428 с.

¹⁷ Архів Національного Науково-природничого музею. – Особова справа члена-кореспондента НАН України М.М. Щербак. – Оп. №1. – Спр. №68. – Арк. 200–201.